

Peter Fibiger Bang

*Was bedeutet der Einfluss der Antike ...?*¹

– nogle prolegomena om antik receptionshistorie

I et radioforedrag udsendt af BBC i 1951 bemærkede den modernistiske poet og litteraturteoretiker T.S. Eliot, at “*we are all, in so far as we inherit the civilization of Europe, still citizens of the Roman Empire.*”² Den påstand satte en gruppe humanistiske forskere ved Aarhus Universitet sig for at afprøve ved en række tværfaglige seminarer på Europastudier og Center for Kulturforskning i foråret 1999. Temaet var antikken og europæisk civilisation. Trods specialisering og fragmentering viste de enkelte fag sig at være fælles om stadig at have et mellemværende med antikken, der ofte dukkede op i de mest overraskende sammenhænge. Det skabte udgangspunktet for nogle levende og ikke sjældent øjenåbnende diskussioner på tværs af de enkelte discipliner. Resultatet er indeværende bog, hvis bestræbelse det er at præsentere “arven” fra antikken i en række skæve, overraskende og forhåbentligt udfordrende sammenhænge – både *fremmed* og *moderne*.

“Arven” fra antikken er ikke nogen ligefrem størrelse, ikke et spørgsmål om simpel kontinuitet. Latin leverer i sig selv en glimrende illustration af det forhold. Fra Romerriget har vi i alt væsentligt arvet vores alfabet, det latinske, samt en lang række ord og begreber. For så vidt som vi hver dag gør brug af dette, er vi altså, som Eliot bemærkede, stadig *borgere i imperiet*, og dog er det de færreste, der i dag kender til sproget latin. Latin har fået en aura, ikke sjældent fordomsfuld, af noget fremmedartet, mærkeligt og svært. Symboliseret ved Scherfigs lektor Blomme kan det optræde som indbegrebet af formørket og meningsløst terperi, læring for skolen snarere end for livet, sådan som de romerske digtere spøgefuldt forudsagde, det skulle gå deres værker.³ Eliots bemærkning faldt som led i en behandling af den romerske digter Vergils helt centrale placering i den kristne, vesteuropæiske kulturtradition. Den 2. Verdenskrigs ragnarok var netop overstået, de fascistiske diktaturer overvundne og civilisationen skulle genrejses. I den sammenhæng kunne Vergil, forstået som anker for kulturtraditionen, gentage sin rolle som vejviser for Dante i *Den Guddommelige Komædie* og virke som garant for orden og sammenhæng.⁴ Men for Eliot var det en skrøbelig, påtaget sammenhæng. Den var let-

tere at postulere i foredrag og essays end at udmønte i det kunstneriske virke. Den antik vi møder i hovedværket *The Wasteland* (1922) er del af en fragmenteret modernitet og truer uafvendeligt med at forvandle sig til meningsløse murbrokker: “*These fragments I have shored against my ruins*” (v. 431). Traditionen var ingen sikker ledestjerne for det moderne menneske.⁵ “Sibylla, hvad vil du? Hun svarede, jeg ønsker at dø,” er dén gådefulde sentens, der indleder digtet. Den er et citat hentet fra den romerske forfatter Petronius, som bestemt ikke bliver mere tilgængeligt af at være skrevet på en blanding af latin og græsk, også hos Eliot. Valget af den excentriske Petronius er næppe tilfældigt. Han hørte ikke til den etablerede klassiske kanon. Hans fragmentarisk overleverede roman, *Satyricon* blev i Eliots samtid anset for både dristig, udfordrende og grænseoverskridende. Til serien *The Loeb Classical Library* valgte oversætteren ligefrem at lade nogle af de mest kontroversielle passager blive stående i “*the decent obscurity of Latin*.”⁶ Eliots tradition var ikke indbegrebet af sat soliditet; den var fuld af usikkerheder, både fragmentarisk og farlig.

Hver på sin vis peger de to eksempler, Eliot og latinen, på det forhold, at fortiden og dermed den historiske tradition i stadig stigende omfang opleves som “et fremmed land”, noget der adskiller sig væsentligt fra nutiden.⁷ Det er ikke kun et resultat af det moderne menneskes fordomsfulde selvovervurdering. Indsigten i fortidens anderledes-hed bekræftes stort set af historieforskningen. Fortiden og den præindustrielle verdens samfund i særdeleshed er vitterligt ofte meget, ja ikke sjældent ligefrem udfordrende, anderledes fra den verden, der omgiver os i dag. Antikforskningen var et af de første felter til for alvor at mærke konsekvenserne af den erfaring. De fulgte i kølvandet på universiteternes professionalisering og specialisering i sidste halvdel af det 19. århundrede.⁸ I takt med at man opbyggede et stadig mere detaljeret og historisk fyldigt billede af den græsk-romerske fortid, oplevede man, at det blev stadig sværere at gøre offentligheden interesseret i den nye viden. Almen dannelse og den gode historie lod sig kun vanskeligt udskifte med specialiseret faglighed. Antikfagene var ikke ene om den erfaring. I Danmark, til eksempel, så middelalderhistorikeren og det professionaliserede fags grundlægger, Kristian Erslev, sig stillet overfor det samme paradoks. I et lille legendarisk skrift fra 1911 om *Historieskrivningen* endte han med at opstille en skarp skelnen mellem den videnskabelige, kildekritiske detailanalyse og den populariserende syntese, *Historieskrivningen*.

Den spænding mellem historicitet og aktualitet er blevet et grundvilkår for fortidsbeskæftigelsen. Imidlertid er det ikke sådan, at tradition og fortid i sig selv er irrelevante for moderniteten. Forestillingen om den moderne verden som en *tabula rasa*, resultatet af et fortidsudslettende syrebad, var et produkt af de første mere håndfaste og efterhånden forladte moderniseringsteorier. Det der er sket er snarere, som Anthony Giddens gør opmærksom på, at historie og tradition har mistet deres iboende autoritet. De er som al anden viden blevet underkastet et krav om at retfærdiggøre sig. Deres fortsatte relevans må løbende begrundes i forhold til den aktuelle debat og herskende samfundssituation. Kulturtraditionen har dermed mistet sin selvfølgelighed.⁹ Det har i stigende grad fået forskere til at interessere sig for, hvordan den er blevet brugt og dermed også hvordan den er blevet konstrueret gennem tiderne. Det ser man fx i

opblomstringen af den såkaldte begrebshistorie anført af Reinhard Koselleck, hvor man har sat sig for at afdække det skiftende indhold af centrale begreber specielt i de forskellige nationale politiske kulturer.¹⁰ I den angelsaksiske verden manifesterede denne interesse sig ikke mindst med den af Hobsbawm og Ranger redigerede nyklassiker *The Invention of Tradition* (1983) samt Benedict Andersons *Imagined Communities* (1983). Titlerne hentyder til værkernes hovedindsigt, at (nationale) traditioner ikke var ”objektivt” foreliggende størrelser, naturlige vækster, men var resultatet af en ofte meget bevidst udvælgelse og konstruktion af fortidige fænomener med henblik på helt bestemte formål. Herhjemme er disse indsigter bl.a. kommet til udtryk i den lange række af numre fra *Den Jyske Historiker*, hvori skiftende forfatterhold har undersøgt dannelsen af nationale identiteter i Europas mange stater.

Fokus har som det fremgår været rettet mod konstruktionen af Europas nationale politiske kulturer. Derimod har interessen for antikkens rolle i identitetsdannelsen og konstruktionen af den europæiske civilisation pudsigt nok ikke spillet den store rolle indenfor forskningens dominerende hovedstrøm. Det kan umiddelbart undre siden den græsk-romerske kultur gennem sin litteratur og den kristne religion frembyder et af de mest centrale og længstvarende eksempler på kulturelt efterliv til rådighed for historikeren.¹¹ Når den alligevel ikke er markant tilstede i den almene diskussion, er det i sig selv et lettere ironisk udslag af konstruktionen af det moderne humaniora. Dominansen af nationale historier og sprog samt specialiseringen har i vidt omfang gjort den antikke kulturarv ”hjemløs” i den internationale debat. Den betragtes sjældent som de ”moderne” fagområders gebet. I stedet er den blevet genstand for en hastigt fremvoksende underafdeling af antikforskningen.¹² Til en vis grad udgør Danmark dog her en undtagelse. I løbet af de sidste 20 år har man med en bemærkelsesværdig tværfaglig indsats skabt en række store værker om de antikke kulturers efterliv op gennem europæisk historie. ”Serien” blev indledt i 1986 med tobindsværket *Det Athenske Demokrati* (R. Thomsen, red.) og fortsatte i 1993 med tre bind om *Imperium Romanum. Realitet, idé, ideal* (O. Steen Due og J. Isager, red.), som nyligt i 2001 har fået følgeskab af to bind om *Arven fra Ægypten* (E. Christiansen, red.).

Den øgede opmærksomhed på elementet af aktiv konstruktion i den kollektive identitetsdannelse har ændret perspektivet for forståelsen af den antikke kulturarv afgørende. Skiftet kan beskrives som forskellen mellem et fokus på *Nachleben* og undersøgelsen af græsk-romerske kulturelementers *receptionshistorie*. Efterhånden som man er blevet mere opmærksom på forskellene mellem den græsk-romerske civilisation og den verden som efterfølgende udviklede sig i Europa, er man blevet mere forsigtig med at lokalisere den europæiske civilisations essens i antikken, det være sig indenfor for kunst, filosofi, videnskab og politik. Som påpeget af Erik Christiansen steg det athenske demokrati først afgørende i kurs efter, at demokratiske forfatninger var begyndt at spire frem i løbet af det 19. århundredes Europa. Det oldathenske demokrati kan derfor kun vanskeligt betragtes som den direkte forløber for det moderne demokrati.¹³ Det skal ikke forstås derhen, at den antikke kulturs efterliv var uden praktisk indflydelse på udformningen af europæisk kultur, at det var en fuldstændigt vilkårligt opfundet, frit svævende ideologisk forestilling. Den var med til at præge folks forestillingsunivers og

kulturelle fundament i mange sammenhænge.¹⁴ Kristendommen, euklidisk matematik eller det latinske alfabet kan ikke blot tænkes ud af den europæiske samfundsudvikling.

Forståelsen for betydningen af aktiv konstruktion i dannelsen af identitet og kultur betyder altså ikke, at man frakender historien andet end marginal indflydelse på indretningen af efterfølgende perioders samfund. Derimod henleder den opmærksomheden på, at historiske levn for at overleve indgår i en kontinuerlig omtolknings- og reorienteringsproces. Fortidens kulturproduktion er underlagt en konstant omformning, udvælgelse og frasortering, hvorigennem den tilpasses en ny tids krav. Den indgår med andre ord i en aktiv receptionsproces. Det var ikke simpelthen Romerrigetets kirke, der fortsatte i middelalderen. Den havde ændret og tilpasset sig på en lang række punkter. Oldtidens videnskabelige bedrifter blev ikke blot overtaget. De blev udnyttet og brugt i sammenhænge, der rakte ud over den antikke verdens spørgehorisont.¹⁵ Skiftende perioder har således også hæftet sig ved forskellige dele af den antikke kulturarv, nemlig de dele som passede til deres behov. Kulturtraditionens antik har ikke været én konstant virkende kraft, men mange forskellige. Renæssancen, der i sin egen selvforståelse ofte fremstillede sig som den antikke verdens genfødsel, markerer fx paradoksalt et kraftigt og bevidst brud med den kulturudvikling, der var vokset ud af den senromerske verden og derfor så sig selv som liggende i forlængelse af oldtiden.

En af de første til at gøre den indsigt til omdrejningspunktet for sin forskning var den tyske kunsthistoriker Aby Warburg (1866–1929).¹⁶ Hele hans forskningsindsats rettede sig mod at forstå betydningen af antikken for udviklingen af europæisk kunst. I modsætning til Winckelmann, æsteten, arkæologen og den pavelige antikvar med ansvar for de store romerske antiksamlinger, der siden sidste halvdel af 1700-tallet havde præget kunsthistorien, søgte han ikke svaret på *die Bedeutung der Einfluss der Antike* gennem en direkte beskæftigelse med oldtidens kunst, skulptur og arkitektur. Den græsk-romerske verdens betydning lå ikke i at have udviklet én almengyldig norm, som det var efterfølgende tidsaldres opgave at efterligne. I stedet for at søge kunsthistoriens essens i antikken omdefinerede Warburg problemet til et spørgsmål om, hvordan senere tiders kunstnere konkret havde hentet inspiration i bestemte sider af det antikke materiale. Renæssancekunsten var fx ikke en egentlig genfødsel af det antikke "projekt". Derimod havde den fundet hjælp i den antikke kunst til at skabe mere bevægede, aktivt gestikulerende figurer. Det benævnte Warburg pathos-formlen. Dermed sigtede han til, at det, man havde hentet fra den antikke arv, ikke kun var klassikkens apollinske harmoni. Tværtimod havde man bevidst udnyttet de vilde, utøjlede, dionysiske elementer i den græsk-romerske kunst til at ændre renæssancekunstens udtryk og befri den fra en i hans øjne alt for nøgtern realisme.¹⁷

Warburgs egen produktion er ikke enorm. Men han var af rig bankierfamilie. Da familiefirmaet overgik til hans slægtled, indgik han den aftale, at firmaet blev overladt til broderens ledelse mod, at denne til gengæld købte alle de bøger, som Warburg måtte få brug for til sine receptionshistoriske studier. Det resulterede efterhånden i opbygningen af et stort, excentrisk, forskningsbibliotek og etableringen af et egentligt institut rettet mod studiet af den klassiske tradition indenfor kunsten. Da nazisterne kom til magten flyttedes instituttet fra Hamborg til London, hvor det i dag hører under

University of London og blandt andet har været hjemsted for Ernest Gombrich (1909–2001), sin generations vel nok mest prominente kunsthistoriker. Herfra har man videreført Warburgs projekt med fortsat understregning af behovet for at rette opmærksomheden mod bestemte antikke kulturtræk og de konkrete sammenhænge, hvori de blev optaget i renæssancetraditionen, snarere end at operere med forestillingen om den tætte forbindelse mellem hele antikkens kultur og renæssancen som sådan.¹⁸

Den receptionshistoriske tilgang betragter altså antikkens efterliv i en omformningens og forskydningens optik. Det er Max Weber, antikhistorikeren, modernitetens sociolog og Warburgs samtidige, der måske mest fundamentalt har ytret sig om det sidste element. Det skete i en skelsættende metodisk behandling af det historiesyn, der lå til grund for Eduard Meyer's (1855–1930) monumentale *Geschichte des Altertums*. Heri gjorde Weber opmærksom på, at de elementer, der måske fra en senere tids perspektiv syntes vigtigst i den antikke kultur, ikke nødvendigvis kunne gøres til omdrejningspunktet for en oldtidshistorie. Det ville nemlig få som konsekvens, at meget af det som var af størst betydning for den antikke verdens sammenhæng og histories forløb ville blive udeladt. Antikkens *Nachleben* gav ikke et dækkende indtryk af den græsk-romerske verden.¹⁹ Det kan man fx illustrere med den indflydelse som Pantheon templet i Rom og dets ærefrygtindgydende kuppel har haft på eftertiden. Det er blevet et ikon på romersk arkitektur, benyttet som forbillede for utallige byggerier i "romersk" stil, og dog var der i oldtiden netop tale om en usædvanlig bygning, et stykke bevidst atypisk arkitektur.²⁰ I stedet for en ligefrem kontinuitetsbetragtning sætter receptionshistorien altså en øget opmærksomhed på spændet mellem fortid og nutid. Ved at se på eftertidens tilvalg såvel som dens fravalg i den antikke kulturs frembringelser gør den os klogere på de tilgrundliggende forudsætninger for nutidens kultur, dens tilblivelses- og reproduktionsproces. Ved ikke blot at vise os, hvordan vi er blevet og har ladet os forme af den græsk-romerske fortid, men også, hvordan senere tider afveg fra antikke mønstre, omformede dem og satte dem ind i nye sammenhænge, viser den grænserne for vores egen horisont gennem kontrasten til fortiden. Den viser os, at selv nogle af de mest centrale elementer i vores egen kultur, såsom demokrati og en republikansk styreform (erklæret eller de facto) kan tænkes anderledes. Spørgsmålet om antikkens efterliv kan da aldrig udtømmes. Det bliver snarere at ligne ved et kulturmøde, hvor en europæisk eftertid har ladet sig inspirere, anfægte og frastøde i en kreativ dialog med "de gamle" med hvad dertil hører af misforståelser, uerkendt påvirkning, tilegnelse af fremmede forestillinger til egne formål, idealisering og opdagelse af dybere lag i sig selv i mødet med det fremmede.

Det er håbet, at denne samling af artikler vil kunne bidrage til oplysningen af dette kulturmøde mellem Europa og Antikken. I det første bidrag søger undertegnede at udfordre nogle af vores vante forestillinger om antikkens placering i europæisk kultur gennem et forsøg på en tværfaglig syntese over antikkeceptionen fra middelalderen til ind i det 20. århundrede. Hensigten har været at skabe en ramme for de efterfølgende bidrag, der i form af specialstudier fra antropologi, historie, filologi, kunsthistorie og arkæologi søger at uddybe karakteren af den spænding mellem tradition og udfordrende anderledeshed, der har kendetegnet antikkeceptionen gennem tiderne.